

ność pochodzenia żyd. z Polski i Francji, a także jeńcy radz., przeciętnie 600 osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 5 tys. osób. Więźniowie pracowali przy budowie dróg, baraków i bunkrów. W obozie hitlerowcy mordowali więźniów. AGK, ASG, sygn. 47, k. 153. OK K, Ds 16/68.

583 Obóz pracy.

Założony 1941, zlikwidowany w VII 1944. Mieścił się w barakach. Przebywali w nim kolejno: jeńcy radz. — ok. 2 tys., Żydzi — ok. 5 tys., Polacy — ok. 100. Jeńcy i więźniowie wykonywali roboty drogowe i kanalizacyjne. AGK, ASG, sygn. 47, k. 157. OK K, Ds 16/68.

CHYZAN, w. w woj. kaliskim, na pn. od Jarocina.

584 Oddział roboczy jeńców bryt. — Kommando. Istniał w 1940. Przeciętny stan — 200 jeńców, zakwaterowanych w gmachu szkoły podstawowej. GK, Zh III/31/35/68, o.p., woj. poznańskie, k. 71a-74. OK P, II Ds 14/68.

585 Obóz pracy.

Pierwszy etap istnienia obozu od 20 IX 1941 do 20 IX 1942, drugi — od 20 XI 1942 do 15 IV 1943. Mieścił się w gmachu szkoły. W obozie przebywali Polacy, przeciętnie 40 osób; przez obóz przeszło ok. 250 osób. Więźniowie pracowali przy budowie łazienek w Żerkowie. AGK, ASG, sygn. 54, k. 54. AIZ, Dok. V 26, t. 1, k. 50. OK P, II Ds 14/67.

CHYZANÓW, m. w woj. katowickim.

586 Oddział roboczy jeńców bryt. obozu w Cieszcynie (czes.) — Kommando Stalag VIII B Teschen. Z. KONCZYNY, F. MAINUS *Obozy jenieckie na Górnym Śląsku* (mapa), Katowice 1969.

587 Obóz przejściowy — Durchgangslager.

Istniał 1942-44. Przebywali w nim Polacy oraz obywatele radzieccy. Więźniowie kierowani byli następnie na roboty przymusowe do III Rzeszy. Obóz podlegał Urzędowi Pracy w Ch. (Arbeitsamt Krenau).

WAP Ka, OPK, sygn. 2168, k. 10; RK, sygn. 2759, k. 1-64, sygn. 4082, k. 46-47; Sg. Kattowitz, sygn. 556, k. 6, 7.

588 Getto.

Utworzone w XI 1941, zlikwidowane 18 II 1943. Mieściło się w rejonie ulic: Kadłubka, Krzyńskiej, Krakowskiej, Garnarskiej, Łusowskiej, Balińskiej, Berka Joselewicza. Mieszkańcy getta — ogółem ok. 8 tys. osób — pracowali w warsztatach krawieckich, w kamieniołomach w Libiążu i Pogorzycach oraz wykonywali roboty melioracyjne w Bobrku. Podczas likwidacji getta jego mieszkańców wywieziono do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu.

AGK, ASG, sygn. 48a, k. 49; NTN, sygn. 318, k. 140. CA KC PZPR, DR, sygn. 202/III, t. 147, k. 113, t. 148, k. 323. GK, Zh III/31/35/68, g. woj. krakowskie. A. EISENBACH *Hitlerowska polityka zagłady Żydów*, Warszawa 1961, s. 453; K. JONCA, A. KONIECZNY, F. POŁOMSKI *Działalność gestapo. Sądownictwo specjalne dla Polaków i Żydów. Obozy i więzienia na Śląsku w latach 1939-1945*, Wrocław 1964, s. 20; *Faschismus — Getto — Massenmord*, Berlin 1960, s. 504.

589 Więzienie sądowe — Gerichtsgefängnis.

Istniało IX 1939-15 I 1945. Mieściło się przy ul. Sądowej 7. Przeznaczone było dla mężczyzn z okręgu sądu obwodowego w Ch., skazanych na krótkoterminowe kary więzienia i aresztu. 31 III 1944 liczba miejsc w więzieniu wynosiła 49. W 1939 osadzano w nim zakładników. Więźniów wywożono do obozów koncentracyjnych

(w Oświęcimiu, Rogoźnicy, Buchenwaldzie) oraz do innych więzień; nieletnich — do obozu dla dzieci w Łodzi. 19 więźniów hitlerowcy zamordowali.

AGK, SSKKr, sygn. 414, Zb. fk., sygn. II/611. AIZ, Dok. V 26, t. 1, k. 244. GK, Anketa GKBZHWP, w. i a., m. Chyzanów; Zh III/31/35/68, w. i a., woj. krakowskie. WAP Ka, RK, sygn. 2905, k. 70-80, 97-104, PV-OS, sygn. 5359, 5376, 5378, 5480, 5514.

A. SZEFER *Ewakuacja więźniów z Górnego Śląska w styczniu 1945 r.* (maszynopis w GKBZHWP, k. 3, 11).

590 Areszt policyjny — Polizeigefängnis.

Mieścił się przy obecnej alei Lenina 8. Składał się z 9 cel. Miesięcznie przebywało w nim ok. 80 więźniów.

WAP Ka, RK, sygn. 2893, 2900, 2902, 2951, 2955, 2970, 2984, 2996, 3000-3003.

591 Areszt policyjny — Polizeigefängnis.

Utworzony w VIII 1942 dla Polaków i obywateli pol. pochodzenia żyd., skazanych przez policję na kary obozu karnego do 6 miesięcy. Więźniowie pracowali przy budowie dróg, wykonywali prace porządkowe itp.

WAP Ka, RK, sygn. 2893, k. 7.

CHYZASTOWICE, w. w woj. katowickim, na pd.-zach. od Wolbromia.

592 Obóz pracy.

Założony w VIII 1944, zlikwidowany 17 I 1945. Mieścił się w 2 budynkach gospodarczych. W obozie przebywali Polacy, przeciętnie 500 osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 2 tys. osób. Więźniowie wykonywali roboty fortyfikacyjne. Podczas likwidacji obozu więźniowie zostali zwolnieni.

AGK, ASG, sygn. 48a, k. 198; Kolekcja „Z”, sygn. 924. GK, Zh III/31/35/68, o.p., woj. krakowskie, k. 9, 10.

CHYZELICE, w. w woj. opolskim, na pn. od Białej.

593 Oddział roboczy jeńców bryt. obozu w Łambinowicach — Kommando E 195 Stalag VIII B Lamsdorf.

WAP Wr, RO, sygn. I 8863, s. 93.

CHYZALICE, w. w woj. gorzowskim, pod Gorzowem Wielkopolskim.

594 Oddział roboczy jeńców franc. — Kommando. Utworzony w IV 1943, istniał do II 1945. Liczył 13 jeńców, którzy pracowali w rolnictwie.

AGK, ASG, sygn. 57, k. 5.

CHYZALIMIERZ, w. w woj. wrocławskim, na pd. od Środy Śląskiej.

595 Obóz pracy.

Archiwum ITS Arolsen.

CHYZALOWICE → Rybnik.

CHYZYNY, w. w woj. siedleckim, na pd.-wsch. od Mińska Mazowieckiego.

596 Obóz pracy.

Założony w 1942, zlikwidowany w 1943. Mieścił się w 4 barakach w pobliżu łąk nadświdrzańskich. Przebywali w nim Polacy, zatrzymani za niedostarczenie kontyngentów, i obywatele pol. pochodzenia żyd., przeciętnie 600 osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 1000 osób. Więźniowie pracowali przy melioracji łąk. W obozie panowała epidemia tyfusu; zmarło 30 osób. Podczas likwidacji obozu więźniów wywieziono do obozu w Jeziorku.

AGK, ASG, sygn. 61, k. 122; Kolekcja „Z”, sygn. 924. GK, Zh III/31/35/68, o.p., woj. warszawskie, k. 1, 3.

CIAŻEŃ, w. w woj. konińskim, na pd. od Słupcy.

597 Obóz pracy.

W obozie przebywali Żydzi.

GK, Zh III/31/35/68, o.p., woj. poznańskie, k. 11.

CIECHANOWICE, w. w woj. jeleniogórskim, na pn. od Kamiennej Góry.

598 Oddział roboczy jeńców nie ustalonej narodowości obozu w Zgorzelcu — Kommando nr 514 Stalag VIII A Görlitz. Istniał pod koniec 1944.

VHA Praha, Stalag VIII B, sygn. 19-I-32.

CIECHANOWIEC, m. w woj. łomżyńskim.

599 Getto.

Utworzone w XI 1941, zlikwidowane 2 XI 1942. Składało się z 2 dzielnic położonych po obu stronach rzeki Nurzec: 1) w rejonie ul. Drohiczej, Wspólnej i Kościuszki; 2) w rejonie ul. Łomżyńskiej i Kuczyńskiej. Mieszkańcy getta — ogółem 4 tys. osób — pracowali w garbarni, przy brukowaniu ulic i wykonywali roboty budowlane. 15 X 1942 hitlerowcy większość mieszkańców getta wywieźli do ośrodka zagłady w Treblince. Podczas likwidacji getta 700 osób rozstrzelano, 60 osób zbiegło.

W czasie istnienia getta ok. 80 mężczyzn zamordowano w Pobikrach, kilkadziesiąt osób na tzw. Ciarkach pod Ciechanowcem, 20 osób na podwórzu posterunku żandarmerii, tyle samo (20) w Kuczyźnie.

AGK, ASG, sygn. 48, k. 41-46. OK Bi, S 36/68, S 63/69. „Biuletyn ŻIH” 1966, nr 60, s. 15, 38; „Biuletyn ŻIH” 1970, nr 73, s. 18.

600 Areszt żandarmerii.

Utworzony w VII 1941, zlikwidowany w VIII 1944. Początkowo w areszcie osadzono działaczy politycznych, których następnie rozstrzelano w okolicy C., później ludność żyd. z getta, a po likwidacji getta — wszystkich ujętych Żydów, zamordowanych wkrótce na miejscowym cmentarzu, w uroczysku Ciarki i innych miejscach. W areszcie przebywali również działacze ruchu oporu, osoby kierowane do więzień i obozów (przed przetransportowaniem) oraz wywiezieni na roboty przymusowe do Niemiec. Z aresztu zabrano i rozstrzelano co najmniej kilkadziesiąt osób.

GK, Anketa GKBZHWP, w. i a., Ciechanowiec; Zh III/31/35/68, w. i a., woj. białostockie. OK Bi, S 36/68 i 778/71.

CIECHANÓW, m. wojewódzkie.

601 Obóz pracy.

Założony w XII 1939, zlikwidowany jesienią 1940. Mieścił się w budynku gminy Nużewo przy ul. Fabrycznej. W obozie przebywali Polacy i obywatele pol. pochodzenia żyd., przeciętnie 80 osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 1200 osób. Więźniowie pracowali przy budowie kanalizacji, wodociągów i dróg w C. Chorych hitlerowcy wywozili poza obóz i tam rozstrzelali. Podczas likwidacji obozu więźniów wysłano do obozu w Trętownie.

AGK, ASG, sygn. 61, k. 19. OK Wa, Ds 30/67.

602 Obóz pracy.

Założony 1940, zlikwidowany 1942. Mieścił się w baraku położonym przy szosach do Płońska i Gąsowina. W obozie przebywali Polacy, przeciętnie 2 tys. osób. Więźniowie pracowali

przy niwelacji terenów po rozebranych budynkach, podczas likwidacji obozu zostali zwolnieni. AGK, ASG, sygn. 61, k. 18.

603 Obóz pracy.

Założony w III 1940, zlikwidowany w XI 1944. Mieścił się w budynku gminnym przy ul. Fabrycznej. W obozie przebywali Polacy i obywatele pol. pochodzenia żyd., przeciętnie 100 osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 1600 osób. Więźniowie pracowali przy kopaniu torfu, tłuczeniu kamieni, budowie dróg i rozbiórce budynków. Podczas likwidacji obozu więźniów przewieziono do innych obozów.

AGK, ASG, sygn. 61, k. 21; Kolekcja „Z”, sygn. 924. AP Warszawa, Więzienie karne w Płocku, sygn. 202.

604 Areszt Gestapo — Aussendienststelle d. Staatspolizeistelle Zichenau (Schröttersburg).

Utworzony w 1939, zlikwidowany 16 I 1945. Mieścił się w piwnicach budynku przy obecnej ul. 17 Stycznia; więziono w nim przez kilka dni — na czas przesłuchań — mężczyzn i kobiety; następnie wywożono ich m.in. do obozów: Mauthausen-Gusen, Stutthof, Auschwitz-Birkenau oraz do więzienia w Pomiechówku. Dokonywane były również egzekucje w lesie ościńskim, a 17 XII 1942 stracono publicznie 4 osoby z dowództwa miejscowego AK w ruinach zamku w C. W więzieniu tym przesłuchiowano i torturowano więźniów także z innych aresztów (zameczony podczas tortur m.in. Antoni Załęski — dowódca BCh na pn. Mazowszu).

GK, Zh III/31/35/68, w. i a., woj. warszawskie. OK Wa, Ds 30/67, 37/69, 70/72. R. JUSZKIEWICZ *Mławskie Mazowsze w walce*, Warszawa 1968, s. 226, 227.

605 Areszt policyjny.

Utworzony w 1939, zlikwidowany 16 I 1945. Mieścił się w piwnicach i w prawym skrzydle ratusza miejskiego. Umieszczano tu więźniów m.in. Gestapo. Więźniów wywożono do innych więzień (m.in. do więzienia w Pomiechówku). Dokonywano licznych egzekucji; 28 II 1941 wywieziono samochodami do Serocka 21 więźniów, których rozstrzelano w wąwozie nad Narwią; skazano na śmierć 30 więźniów (głównie z GL) — 13 XII 1943, oraz 11 więźniów (przez powieszenie) — 21 V 1944; 16 I 1945 na terenie więzienia rozstrzelano około 40 więźniów, skazanych na śmierć przez Gestapo (sąd doraźny).

CA KC PZPR, 202/III, k. 27. GK, Zh III/31/35/68, w. i a., woj. warszawskie. OK Wa, Ds 30/67.

Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa, lata wojny 1939-1945, Warszawa 1966, s. 318; J. PRĄSIŃSKI *Z mazowieckich pól*, Warszawa 1968 (wyd. 3), s. 371, 381; A. SOKOLNICKI *Region Pultusk w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, w: *Pultusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 1, Warszawa 1969, s. 213.

606 Areszt policji kryminalnej — Kriminalpolizeistelle Zichenau.

Mieścił się w piwnicach budynku przy obecnej ul. Księcia Ściegiennego (dawna ul. Apteczna, potem ul. Śląska). Korzystało z niego również Gestapo. 3 VII 1944 30 więźniów, prawdopodobnie z tego aresztu, Gestapo rozstrzelano w zwirowni pod lasem w Świecinie. 16 I 1945 hitlerowcy wymordowali wszystkich więźniów aresztu (ok. 30 osób).

GK, Zh III/31/35/68, w. i a., woj. warszawskie. OK Wa, Ds 30/67.

Przewodnik..., s. 318.

py. Więźniowie pracowali w „Hubertushütte” (należącej do koncernu Berghütte). Więźniów ewakuowano pieszo 19 I 1945 do Gliwic, gdzie dołączono ich do transportu z obozu oświęcimskiego i wywieziono do Sachsenhausen, skąd część więźniów ewakuowano do Flossenbürga.

Chelmek, m. w woj. bielskim.

- 3284 Aussenkommando Chelmek; podobóz męski. Istniał 1 X–9 XII 1942. Mieścił się na terenie fabryki obuwia „Bata” w drewnianej szopie. Przeciętnie w podobozie przebywało 150 więźniów, którzy pracowali przy pogłębianiu i oczyszczaniu stawów (z których fabryka czerpała wodę do produkcji) oraz w pobliskich kamieniołomach. Po zlikwidowaniu podobozu więźniów wywieziono do obozu w Oświęcimiu.

Chorzów, m. w woj. katowickim.

- 3285 Arbeitslager Bismarckhütte; podobóz męski. Istniał IX 1944–18 I 1945. Przebywało w nim przeciętnie 200 więźniów, którzy pracowali w hucie (ob. huta „Batory”) przy produkcji części armat i samochodów pancernych. Więźniów ewakuowano pieszo do Gliwic, a stąd wywieziono do obozu koncentracyjnego Dora.

Czechowice-Dziedzice, m. w woj. bielskim.

- 3286 Arbeitslager Tschechowitz-Dziedzitz (zw. również Bambensucherkommando); podobóz męski. Istniał 20 VIII 1944–IX 1944. Mieścił się w pobliżu stacji kolejowej Czechowice Południowe, w budynku byłej rozlewni piwa. Przebywało w nim ok. 100 więźniów z Polski i innych krajów, którzy pracowali przy wyszukiwaniu i rozbrajaniu niewypałów; po zlikwidowaniu podobozu więźniów przeniesiono do obozu w Oświęcimiu.

- 3287 Arbeitslager Tschechowitz-Dziedzitz; podobóz męski.

Istniał IX 1944–17 I 1945. Mieścił się w zabudowaniach starego dworu. Przebywali w nim więźniowie z Polski i innych krajów; przeciętny stan — 600 więźniów. Część więźniów pracowała w rafinerii nafty (należącej do firmy Vacuum Oil Company), część — przy rozbiórce zbombardowanych obiektów oraz przy zabezpieczeniu rafinerii na wypadek bombardowań. 18 I 1945 więźniów wywieziono do Wodzisławia Śląskiego, a stąd do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie, pozostałych w podobozie kilkudziesięciu chorych więźniów hitlerowcy zamordowali; kilkunastu zdołało zbiec.

Gliwice, m. w woj. katowickim.

- 3288 Nebenlager Gleiwitz I, podobóz męski. Założony w III 1944, zlikwidowany 18 I 1945. Usytuowany w odległości około 2 km od dzisiejszych Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego. Najwyższa liczba więźniów w podobozie — ok. 1300; więźniowie pracowali w kolejowych warsztatach naprawczych przy remoncie wagonów towarowych i cystern. Po likwidacji podobozu w opuszczonych przez więźniów barakach osadzono chwilowo więźniów z innych podobozów, których po kilku dniach w otwartych wagonach wywieziono do obozów koncentracyjnych w Buchenwaldzie, Gross-Rosen i Sachsenhausen.

- 3289 Nebenlager Gleiwitz II; podobóz męski i kobiecy.

Istniał 3 1944 V–18 I 1945; przebywało w nim ok. 600 więźniów i 6 tys. więźniarek; wszyscy pracowali przy produkcji sadzy gazowej (używanej do produkcji gumy syntetycznej) w Deutsche Gasrusswerke (ob. zakłady „Carbochem”) oraz przy rozbudowie fabryki, naprawie i konserwacji maszyn. Od 18 I do 20 I do podobozu przybyły piesze transporty więźniów ewakuowanych z innych podobozów, m.in. z Bobrka i Monowic; z 21 na 22 I więźniów tych ewakuowano w głąb Rzeszy.

- 3290 Nebenlager Gleiwitz III; podobóz.

Istniał VII 1944–21 I 1945. Zlokalizowany na terenie Gleiwitzhütte należącej do koncernu Oberhütten (VOH) (ob. Gliwickie Zakłady Urządzeń Technicznych przy ul. Robotniczej). Więźniowie — ok. 600 — pracowali przy remoncie hal produkcyjnych, w warsztatach montażowych, przy produkcji amunicji i kół kolejowych, a poza hutą wykonywali roboty ziemne i kanalizacyjne. 19 I 1945 więźniów ewakuowano do Blachowni Śląskiej; od 19 I do 21 I podobóz był miejscem przejściowej koncentracji więźniów ewakuowanych z innych podobozów obozu oświęcimskiego; część więźniów wywieziono do obozów koncentracyjnych w głąb III Rzeszy, kilkuset hitlerowcy rozstrzelali w Leszczynach-Rzędówce pod Rybnikiem.

- 3291 Nebenlager Gleiwitz IV; podobóz męski.

Istniał 3 VII 1944–19 I 1945. Usytuowany był w pobliżu koszar. Przebywało w nim przeciętnie 600 więźniów, którzy pracowali m.in. przy rozbudowie koszar oraz w zakładach naprawy i przeróbki samochodów wojskowych Holzgas. Podczas „selekcji” ok. 200 więźniów uznano za niezdolnych do pracy i wywieziono do komór gazowych w obozie oświęcimskim. W nocy z 18 I na 19 I 1945 ok. 380 więźniów ewakuowano do Blachowni Śląskiej; ok. 60 chorych więźniów umieszczono w baraku, który podpalono; 2 więźniów ocalało.

Goleszów, w. w woj. bielskim, na wsch. od Cieszyna.

- 3292 Arbeitslager Golleschau, zw. również Zweiglager Golleschau; podobóz męski.

Istniał 15 VII 1942–21 I 1945; zlokalizowany w jednym z budynków fabrycznych na terenie cementowni Golleschauer Portland — Zement Aktiengesellschaft, Oberschlesien, będącej jednym z przedsiębiorstw SS; przebywało w nim przeciętnie 1000 więźniów: Polaków, Żydów z Belgii, Czech, Francji, Grecji, Holandii, Niemiec, Norwegii i Węgier, część więźniów pracowała w cementowni, część w pobliskich kamieniołomach. Podobóz ewakuowano 18 I, 19 I, 21 I 1945. Pierwsza grupa więźniów dotarła pieszo do Wodzisławia Śląskiego, stąd w otwartych wagonach wywieziono ich w kierunku Berlina; w czasie transportu z zimna i głodu zginęła prawie połowa więźniów; transport z 19 I, po załadunku do wagonów w Wodzisławiu Śląskim, przybył do Flossenbürga. 100 więźniów załadowano 21 I w Goleszowie do wagonu towarowego, który skierowano do Brünnlitz, połowa więźniów zginęła podczas transportu.

Harmęże, w. w woj. bielskim, pod Oświęcimiem.

- 3293 Oddział roboczy więźniów z O. od I do XII 1941, następnie podobóz męski do lata 1943 — Aussenkommando Harmense.

Zgodnie z rozkazem H. Himmlera, po uprzednim wysiedleniu mieszkańców wsi, założono tu wielkie gospodarstwo hodowlane i rybne należące do obozu oświęcimskiego. Początkowo więźniów doprowadzano do prac w gospodarstwie oraz przy budowie obiektów gospodarczych, następnie założono podobóz; więźniowie podzieleni byli na oddziały robocze: hodowli drobiu, hodowli królików, hodowli ryb; przeciętny stan 70 więźniów. W lecie 1943 więźniów przeniesiono do podobozu w Budach, skąd doprowadzano ich do pracy w Harmężach.

- 3294 Arbeitslager Harmense, zw. również Geflügerfarm Harmense; podobóz kobiecy.

Istniał VI 1942–18 I 1945. Przebywały w nim Polki przywiezione z Ravensbrück, Żydówki ze Słowacji i Niemki; przeciętny stan — 50 kobiet. Więźniarki pracowały w stacji doświadczalno-hodowlanej drobiu i królików. Podczas ewakuacji więźniarki doszły pieszo do Wodzisławia Śląskiego, skąd wywiezione zostały do obozu koncentracyjnego w Bergen-Belsen.

Jawiszowice, w. w woj. katowickim, pod Brzeszczami.

- 3295 Arbeitslager Jawischowitz; podobóz męski.

Istniał 15 VIII 1942–19 I 1945; zlokalizowany w połowie drogi między kopalniami węgla w Jawiszowicach i w Brzeszczach, należącymi do koncernu Hermann Göring-Werke. Najwyższa liczba więźniów w podobozie — ok. 2500; więźniowie pracowali w kopalniach i przy budowie elektrowni „Andreas”, w wyniku przeprowadzonej w podobozie „selekcji” więźniów uznanych za niezdolnych do pracy uśmiercano w komorach gazowych obozu oświęcimskiego. 19 I 1945 więźniów popędzono pieszo do Wodzisławia Śląskiego.

Jaworzno, m. w woj. katowickim.

- 3296 Arbeitslager Neu-Dachs, w dokumentach występuje również pod nazwami: Aussenlager Jaworzno, Arbeitslager EVO Jaworzno, SS-Lager Dachshgrube, SS-Lager Dachs Barackenlager Dachshgrube, Zweiglager Neu-Dachs. SS-Arbeiterziehungslager Jaworzno; podobóz męski.

Istniał 15 VI 1943–17 I 1945. Założony z inicjatywy spółki akcyjnej Energieversorgung Oberschlesien Aktiengesellschaft EVO z siedzibą w Katowicach, powstałej w celu prowadzenia rozbudowy śląskich zakładów energetycznych. W podobozie przebywali mężczyźni; w VIII 1943 — 1600, w I 1944 — 2 tys., w 1945 — 3600. Więźniowie pracowali przy budowie elektrowni „Wilhelm”, przy wydobyciu węgla w kopalniach „Dachshgrube” (ob. im. Komuny Paryskiej), „Rudolfsgrube” (ob. „Tadeusz Kościuszko”) i „Friedrich Augustgrube” (ob. „Bolesław Bierut”), przy budowie szybów kopalnianych i torów kolejowych. Mieszkali w 14 drewnianych barakach; więźniów niezdolnych do pracy uśmiercano w komorach gazowych obozu oświęcimskiego. 17 I 1945 więźniów ewakuowano pieszo do podobozu w Blachowni

Śląskiej, a stąd do obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen, następnie po 4 dniach do Buchenwaldu. W czasie marszu esesmani zastrzelili kilkuset więźniów. W podobozie pozostało ok. 400 chorych więźniów, których wyzwoliły oddziały wojsk radz. 19 I 1945.

Kędzierzyn-Koźle, m. w woj. opolskim.

Blachownia Śląska

- 3297 Arbeitslager Blechhammer; podobóz męski i kobiecy.

Istniał 1 IV 1944–21 I 1945. Przeciętny stan więźniów 4 tys., w tym 150–200 kobiet; mężczyźni pracowali w fabryce benzyny syntetycznej, należącej do firmy „Oberschlesische Hydrier-Werke AG.”, kobiety — w kuchniach i pralniach esesmańskich oraz więziarskich; ewakuacja podobozu rozpoczęła się 21 I 1945; piesze transporty więźniów łącznie z więźniami z innych podobozów dotarły do obozu Gross-Rosen w Rogoźnicy, a następnie do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie. Niektórych chorych więźniów, niezdolnych do marszu, hitlerowcy mordowali (kilkuset chorych oraz kilkuset zdrowych więźniów zdołało ukryć się przed ewakuacją). W I 1945 podobóz pełnił funkcję obozu przejściowego dla więźniów innych podobozów obozu w Oświęcimiu, ewakuowanych do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. 26 I 1945 podobóz wyzwoliły oddziały Armii Czerwonej.

Kobior, w. w woj. katowickim; obecnie w obrębie m. Tychy.

- 3298 Waldkommando Kobior; podobóz męski.

Istniał 1 X 1942–30 IX 1943. Zlokalizowany pod lasem w pobliżu szosy Mikołów–Branica. Więźniowie — przeważnie narodowości żyd. z Polski, Francji, Holandii, Niemiec, Czechosłowacji i Węgier — zajmowali 3 drewniane baraki na placu ogrodzonym drutem kolczastym. Przeciętny stan podobozu — od 150 do 200 osób; więźniowie pracowali przy wyrębie lasów i obróbce drewna oraz przy osuszaniu łąk. We IX 1943 więźniów ewakuowano do obozu macierzystego w Oświęcimiu.

Libiąż, m. w woj. katowickim.

- 3299 Arbeitslager Janinagrube, później Gute Hoffnung; podobóz męski.

Istniał 4 IX 1943–18 I 1945. Zlokalizowany był przy kopalni węgla „Janina”, w obozie zajmowanym 1942–43 przez bryt. jeńców wojennych. Więźniowie — początkowo 300, a po rozbudowie obozu 900 — pracowali w kopalni, którą zakupiła IG Farben. Ewakuacja rozpoczęła się 6 XII 1944; 250 więźniów skierowano do Monowic, Brzezinki, a następnie do Buchenwaldu i Mauthausen-Gusen, pozostałych 18 I 1945 ewakuowano pieszo do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen; marsz trwał 18 dni; spośród 800 więźniów, którzy wyszli z podobozu doszło tam ok. 200.

Monowice, w. w woj. bielskim, pod Oświęcimiem.

- 3300 Nebenlager Buna; podobóz.

Istniał X 1942–30 XI 1943; 22 XI 1943 utworzono przy podobozie komendanturę KL Auschwitz III — Aussenlager; od 25 XI 1944 do 18 I 1945 — obóz koncentracyjny — Konzentrationslager Monowitz.

Wszystkie te czynności wykonywano przy pomocy pozostawionej do końca grupy roboczej więźniów żyd.; część z nich następnie rozstrzelano i spalono na stosie chrustu, pozostałych wywieziono 20 X i 4 XI 1943 ośmioma wagonami towarowymi do ośrodka zagłady w Sobiborze. Ogółem w ośrodku zagłady — Treblinka II, hitlerowcy wymordowali co najmniej 750 tys. ludzi — gł. obywateli pol. pochodzenia żyd.; wśród ofiar znajdowali się również Polacy; wiele tysięcy osób przywieziono z innych krajów okupowanej Europy, m.in. z Austrii, Belgii, Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Grecji, Jugosławii, Niemiec i ZSRR.

Śladów po tej zbrodni ludobójstwa, dokonanej w ciągu zaledwie 14 mies., nie udało się sprawcom zatrzeć całkowicie. Na miejscu dawnego ośrodka zagłady pozostały szczątki opalonych słupów ogrodzenia, a w ich obrębie wymieszany z ziemią popiół i szczątki ludzkich kości, resztki różnych protez, peruk, obuwia, ubrań i dokumentów; odnaleziono również bilon: pol., ros., niem., austr., czes., rum., gr., belg., franc., amer. oraz wiele innych dowodów zbrodni.

Na terenie byłego ośrodka zagłady w T. postawiony został w 1959–64 pomnik-mauzoleum z symbolicznym cmentarzem. Na kamiennych złomach ustawionych celem upamiętnienia miejsca martyrologii setek tysięcy ludzi wyrzeźbione są nazwy miast i państw, z których pochodzili ofiary. Na jednym z kamieni umieszczona jest tablica ku czci zamordowanego w T. Janusza Korczaka, lekarza, społecznika i opiekuna dzieci.

AGK, ASG, sygn. 62; ATW, Proces nr 1 — Lgn 10, 17, Proces nr 3 — t. 9, 47, Proces nr 4 — Pd 3, 11, 15, 16, 18, 20–23, Pp 1, 4–6, 8, 12, 22–24, 27, 31–33, Sten. t. 1, 3, 4, 6, 7, 10, 12, 13, 16–18, 20, 23–25, Obrona t. 2, 5, 8, 9, Uzup. t. 2, 5, Proces nr 5 — t. 5, 16, 37, 48, 50, Proces nr 6 — IGpa 1, 12, IGd 87–89, 121, Proces nr 9 — Sten. t. 4, 23, Pladoyer t. 2, 56/Nor, 255/Nor, 505/Nor, 509/Nor, 512/Nor, 515/Nor, 531/Nor, 645/Nor, 661/Nor; Delegat Polski do UNWCC, sygn. 60, GK, Ds 60/64, sygn. 837; IMT, t. 1, 3, 7, 11; Kolekcja „Bd”, sygn. 228, 399, 577, 1289, 1318, 1487, 1973, 2574, 2996, 4427, 4680; Kolekcja map i planów, sygn. 15/8 t, sygn. 297; Kolekcja „Ob”, sygn. 66, 66a; Kolekcja „X”, sygn. 2617, 2833, 2834; Kolekcja „Z”, sygn. 28, 40, 87/X/XV/XVIII/XIX/XXVII/XXXI, 106, 153, 199, 305, 934, 969; MSW Londyn, sygn. 84; NTN, sygn. 61, 64, 69–78, 80, 81, 239, 241–245, 298, 310, 315, 316, 325, 326, 328, 336–338, 342, 375, 385, OK Siedlce, sygn. 5, 6, 47; SAL, sygn. 193 I–VIII; SA Wa, sygn. 51; SO Rd, sygn. 272, 276; SWMW, sygn. 350, 454, 541, 542; Zb. f.k., sygn. II-140, II-255, II-270; Zb. mikr., sygn. M. 11, M. 199, M. 891, M. 1029.

J. WIERNIK *Rok w Treblince*, Warszawa 1944; W. GROSSMANN *Piekło Trebłinki*, Katowice 1945; Z. ŁUKASZKIEWICZ *Obóz straceń Trebłinki*, Warszawa 1946; J. WIECZOREK *Przeniesienie wygłoszone z okazji odsłonięcia pomnika na terenie obozu zagłady i obozu pracy Trebłinki*, „Prawo i Życie”, 10 V 1964; K. MARCZEWSKA, W. WAŻNIEWSKI *Trebłinka w świetle akt Delegatury Rządu RP na Kraj*, „Biuletyn GKBZHWP” 1968, t. 19; S. WOJCZAK *Kamień obóz pracy Trebłinki I i ośrodek zagłady Trebłinki II*, „Biuletyn GKBZHWP” 1975, t. 26; *Das Menschenrechts-Haus Trebłinka*, Wien 1946; W. GROSSMANN *Die Hölle vom Trebłinka*, Moskau 1946.

5045 Obóz pracy, „Trebłinka I” — Der SS und Polizeiführer im Distrikt Warschau — Arbeitslager Trebłinka.

Założony w VI 1941, zlikwidowany w VIII 1944. Mieścił się w barakach w lesie. Przebywali w nim Polacy i obywatele pol. pochodzenia żyd. z Polski i z zagranicy, przeciętnie 2 tys. osób; ogółem przez obóz przeszło ok. 10 tys. osób. Więźniowie pracowali w warsztatach na terenie obo-

zu, w żwirowni, na kolei, przy budowie dróg i w lesie. Hitlerowcy rozstrzelali więźniów w obozie i poza obozem. 23 VII 1944 rozstrzelali ponad 500 więźniów — Żydów, a w pierwszych dniach VIII 1944 — 20 więźniów — Polaków.

AGK, ASG, sygn. 62, k. 317, 318; NTN, sygn. 334, k. 313, AIZ, Dok. V 26, t. 1, k. 456. AP Warszawa, Khrpt. Ostrów, sygn. 170, 562, Ds 60/64, GK, Zh III/31/35/68, o.pr., woj. warszawskie, k. 46, 49, 50, 68. OK Wa, Ds 69/68.

TRĘTOWO, w. w woj. ciechanowskim, na pn.-wsch. od Ciechanowa.

5046 Obóz pracy.

Założony I VI 1941, zlikwidowany jesienią 1942. Mieścił się w budynku szkolnym przy drodze Opinogóra–Zielona. W obozie przebywali Polacy i obywatele pol. pochodzenia żyd.; przeciętnie 200 osób. Więźniowie pracowali przy tłuczeniu kamieni i usuwaniu gruz w Ciechanowie. Zdarzały się wypadki rozstrzelania więźniów. Podczas likwidacji obozu więźniów wywieziono do Ciechanowa i Węgrzynowa.

AGK, ASG, sygn. 49, k. 17; Kolekcja „Z”, sygn. 924, AIZ, Dok. V 26, t. 1, k. 371. OK Wa, Ds 30/67.

TRÓJCA, w. w woj. jeleniogórskim, na zach. od Zgorzelca.

5047 Oddział roboczy jeńców nie ustalonej narodowości obozu w Zgorzelcu — Kommando nr 255 Stalag VIII A Görlitz.

Istniał pod koniec 1944.

VHA Praha, Stalag VIII B, sygn. 19-I-32.

TRZCIANEK, w. w woj. toruńskim, pod Wąbrzeźnem.

5048 Oddział roboczy jeńców bryt. — Kommando.

WAP By, Ag. Graudenz, sygn. 3; VRS 175/44.

TRZCIANNE, w. w woj. białostockim, na pd.-zach. od Moniek.

5049 Getto.

Podczas likwidacji getta 2 XI 1942 jego mieszkańcy — 1200 osób — wywieziono do obozu przejściowego w Boguszach (ob. miejscowość Prostki).

„Biuletyn ŻIH” 1966, nr 60, s. 14, 25, 36.

5050 Areszt żandarmerii.

Istniał 1941–44. Przetrzymanywano w nim mieszkańców T. i okolic przed wywiezieniem do więzienia w Białymstoku, obozów i na roboty przymusowe do III Rzeszy.

OK Bi, S 367/72.

TRZCIEL, m. w woj. gorzowskim.

5051 Obóz pracy.

W obozie przebywali obywatele pol. pochodzenia żydowskiego.

GK, Zh III/31/35/68, o.pr., woj. poznańskie, k. 25, 35.

5052 Areszt żandarmerii.

Nadzorowany był przez Gestapo rejencji frankfurckiej; przetrzymywano tu Polaków zbiegłych z robot przymusowych, których następnie kierowano do obozu karnego w Brójcach bądź oddawano do dyspozycji Gestapo we Frankfurcie n. Odry.

GK, Zh III/31/35/68, w. i a., woj. zielonogórskie.

TRZCINNO, w. w woj. słupskim, na pn.-wsch. od Miastka.

5053 Oddział roboczy jeńców radz. — Kommando.

Utworzony w 1941. Liczył ok. 60 jeńców, którzy pracowali w miejscowym majątku.

GK, Zh III/31/35/68, o.j., woj. koszalińskie. OK Ko, Ds 1/70.

TRZEBIEL, w. w woj. zielonogórskim, na zach. od Żar.

5054 Oddział roboczy jeńców radz. — Kommando. Jeńcy pracowali w hucie szkła i kopalni węgla brunatnego.

5054 Oddział roboczy jeńców wł. — Kommando. Istniał od 1943 lub od 1944. Mieścił się przy stacji kolejowej.

GK, Zh III/31/35/68, o.j., woj. zielonogórskie.

5055 Obóz pracy.

W obozie przebywali Polacy. Więźniowie pracowali w hucie szkła i kopalni węgla.

GK, Zh III/31/35/68, o.pr., woj. zielonogórskie, k. 25. Archiwum ITS Arolsen.

TRZEBIELINO, w. w woj. słupskim, na pd. od Słupska.

5056 Oddział roboczy jeńców amer. obozu w Czarne — Kommando Stalag II B Hammerstein.

Istniał 1943–45.

OK Ko, Ds 289/67. PAP Szczecinek, Kart. o.j.amer.

TRZEBIEŃ, w. w woj. jeleniogórskim, na pn. od Bolesławca, nad Bobrem.

Podobóz obozu koncentracyjnego w → Rogoźnicy.

TRZEBIEŃ MAŁY, w. w woj. jeleniogórskim, na pn. od Bolesławca.

5057 Obóz pracy — Gemeinschaftslager.

Archiwum ITS Arolsen.

TRZEBIN, w. we wsch. części woj. pilskiego.

5058 Oddział roboczy jeńców radz. obozu w Czarne — Kommando Stalag II B Hammerstein.

Liczył ok. 10 jeńców, którzy pracowali w niem. gospodarstwach rolnych.

5059 Oddział roboczy jeńców jugosl. — Kommando. Liczył ok. 10 jeńców, którzy pracowali w niem. gospodarstwach rolnych.

GK, Zh III/31/35/68, o.j., woj. koszalińskie. OK Ko, Ds 283/67.

TRZEBINA, w. w woj. opolskim, na pd.-wsch. od Prudnika.

5060 Oddział roboczy jeńców jugosl. obozu w Łambinowicach — Kommando Stalag 344 Lamsdorf.

31 XII 1943 liczył 31 ludzi.

AGK, Zb. mikr., sygn. M. 88.

5061 Oddział roboczy jeńców radz. obozu w Łambinowicach — Kommando Stalag 344 Lamsdorf.

Jeńcy pracowali w zakładzie metalowym „Geier und Grundei Gr. Kunzendorf Metallarb”.

W VII 1944 oddział liczył 6 ludzi.

WAP Ka, Gauarb. O/S, sygn. 647, s. 12.

TRZEBINIA, m. w woj. katowickim.

Podobóz obozu koncentracyjnego w → Oświęcimiu.

5062 Oddział roboczy jeńców bryt. obozu w Łambinowicach — Kommando E 565 Stalag VIII B Lamsdorf.

Istniał od 1943 do 10 I 1945. Liczył ok. 120 jeńców (7 I 1945 — 116), którzy pracowali w miejscowej kopalni (zw. wówczas „Arthurgrube”).

AGK, Kolekcja „Ob”, sygn. 76, k. 17. VHA Praha, Stalag VIII B, sygn. 1104/71/D.

5063 Oddział roboczy jeńców bryt. obozu w Cieszynie (czes.) — Kommando E 738 Stalag VIII B Teschen.

Istniał od XI 1943 do VIII 1944. Liczył ok. 200–300 jeńców, pracujących w rafinerii. Dzięki po-

mocy miejscowej ludności i robotników cywilnych niektórzy ucieczki z oddziału udali się.

AGK, Kolekcja „Ob”, sygn. 76, k. 17. AME, mikr. nr 5 (Trzebinia); APMO, Akta procesowe załogi obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, sygn. 62. OK Kr, Ds 18/67. WAP Ka, Gauarb. O/S, sygn. 646, s. 44.

5064 Obóz pracy.

Założony w 1943, zlikwidowany w 1944. Mieścił się w murowanym budynku. W obozie przebywały Żydówki z Polski, przeciętnie 60 osób. Więźniarki pracowały przy konserwacji dróg i wodociągów.

GK, Ankietka GK 1945, o.pr., woj. katowickie, t. 1, k. 65. OK Kr, Ds 18/67.

5065 Obóz pracy — Julag.

Założony w 1942, zlikwidowany 20 I 1945. W obozie przebywali Żydzi, przeciętnie 800 osób.

GK, Zh III/31/35/68, o.pr., woj. krakowskie, k. 40, 41. Archiwum ITS Arolsen.

5066 Areszt policyjny — Polizeigefängnis.

Przeznaczony do odbywania kary obozu karnego (w wysokości do 6 mies.) dla Polaków i Żydów. Więźniowie pracowali przy budowie dróg, odśnieżaniu, załadunkach i wyładunkach oraz wykonywali prace publiczne.

WAP Ka, RK, sygn. 2893, k. 7, sygn. 2900, k. 16, sygn. 2902, k. 24.

Trzebionka

5067 Obóz pracy.

Założony w 1942, zlikwidowany 20 I 1945. Mieścił się przy torach kolejowych. W obozie przebywali Żydzi z Francji, Polski, Rumunii, Słowacji, Węgier i ZSRR, przeciętnie 700 osób. Więźniowie wykonywali roboty budowlane na kolei. W obozie panował tyfus — zmarła nie ustalona liczba osób; zdarzały się wypadki śmierci z powodu pobicia przez hitlerowców. Podczas likwidacji obozu więźniów wywieziono w nie ustalone miejsce.

AGK, ASG, sygn. 48, k. 67. OK Kr, Ds 16/68. Archiwum ITS Arolsen.

TRZEBIONKA → Trzebinia.

TRZEBÓW, w. w woj. gorzowskim, na pn.-zach. od Sulęcina.

5068 Oddział roboczy jeńców franc. — Kommando. Istniał 1942–45. Liczył 20 jeńców, którzy pracowali w rolnictwie.

GK, Zh/III/31/35/68, o.j., woj. zielonogórskie.

TRZEMESZNO, m. w woj. bydgoskim, na pd.-zach. od Mogilna.

5069 Areszt policyjny.

Istniał w 1939. Mieścił się w obiektach zakonu benedyktynów. Osadzano tu zakładników (gł. nauczycieli i księży), Polaków i obywateli pol. pochodzenia żydowskiego. Wiele osób hitlerowcy rozstrzelali w lesie pod Strzelnem. Część aresztowanych wywieziono do obozów.

GK, Zh III/31/35/68, w. i a., woj. bydgoskie.

5070 Więzienie sądowe — Gerichtsgefängnis.

Początkowo było przeznaczone dla skazanych folksdojców z okręgu Wyższego Sądu Krajowego w Poznaniu. W 1940 funkcję tę przejęło więzienie we Wronkach. Od I 1941 w więzieniu osadzano mężczyzn narodowości pol. i niem. (także nieletnich) skazanych na kary aresztu niezależnie od wysokości kary i na krótkie kary więzienia. Aresztowanych osadzała tu także policja. W 1942 więzienie w T. było jedynym zakła-